

ANTONÍN BARTONĚK

KLASIFIKACE STAROŘECKÝCH DIALEKTŮ V NOVÉM POJETÍ

Starořecký jazyk má mezi starověkými ie. jazyky jednu pozoruhodnou zvláštnost: byl již v 1. tisíciletí vnitřně diferencován v několik desítek dialektů, které máme kolem poloviny tohoto tisíciletí většinou poměrně dobře doloženy. Tato skutečnost činí z grecistiky vědeckou disciplínu, kde o překvapení nebývá nouze, a z každého pokusu o výklad geneze řecké nářeční rozmanitosti se stává podivuhodné vědecké dobrodružství.¹

To, co dnes o počátcích řeckého jazyka soudíme, je ovšem něco zcela jiného nežli onen schematický výklad o třech vlnách řeckých příchozích, o Iónech, Aiolech a Dórech, který byl obecně uznávaným, téměř oficiálním stanoviskem ještě kolem roku 1950. Dnes se naopak zpravidla soudí, že předkové pozdějších Řeků přišli do helladského prostoru v rámci jediné rozsáhlejší migrace ie. obyvatelstva, jež zabrala asi dvě století kolem přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l.: v Argolidě a při Korintské šíji jsou stopy tohoto příchodu, projevujícího se destrukcemi starších sídlišť, patrné již kolem r. 2200 př. n. l., kdežto v jiných helladských krajinách je tomu tak až zhruba o dvě století později.

Noví příchozí se rychle smísili se starším egejským obyvatelstvem, přitom jejich jazyk prodělal celou řadu specifických hláskoslovných změn a ztratil leckteré výrazy ze svého ie. slovního fondu. Kolem roku 1600 př. n. l., tj. ke konci tzv. středohelladské doby, kontrolovali již zřejmě Řekové téměř celou helladskou oblast, tj. v podstatě veškerou řeckou pevninu.

Tento rychlý rozmach, jehož vnějším projevem jsou zejména šachtové hroby

---

¹ Pokud jde o řeckou nářeční situaci v 2. tis. př. n. l., viz zvl. tyto novější práce: *J. L. Garcia-Ramón*, Les origines postmycéniennes du groupe dialectal éolien, Supl. a *Minos*, Núm. 6, Salamanca 1975; *F. R. Adrados*, Micénico, dialectos paramicénicos y aqueo épico, *Emérita* 44 (1976), 65–113; *týž*, La creación de los dialectos griegos del primer milenio, *Emérita* 44 (1976), 245–278; *St. Hiller—O. Panagl*, Die frühgriechischen Texte aus mykenischer Zeit, Darmstadt 1976, zvl. str. 78–100; *A. Bartoněk*, On the Chronology in the Prehistory of Greek Language, *Eirene* 16 (1978), 41–50; *M. Doria*, Riflessioni sulla cronologia relativa di alcuni mutamenti fonetici del greco premiceneo, *Studia Mediterranea* Piero Meriggi dicata, Pavia 1979, str. 121–141. K nářeční situaci v 1. tis. př. n. l. srov. *Rüdiger Schmitt*, Einführung in die griechischen Dialekte, Darmstadt 1977; *A. Bartoněk*, Greek Dialects between 1 000 and 350 B. C., *Studi micenei ed egeo-anatolici* 20 (1979), 113–130.

v Mykénách, souvisel zřejmě s tím, že se právě v této době počíná celá řada helladských sídlišť formovat do podoby prvních helladských státních útvarů. To vedlo k hromadění majetku v rukou místních vládců a vzrůst bohatství přilákal brzy řemeslníky a umělce ze sousedních oblastí s vyšší civilizační úrovní, zejména z mínojské Kréty. Zároveň však začalo být zapotřebí toto nahromaděné bohatství i nějakým způsobem registrovat. Tuto potřebu uspokojili helladští vládcové tím, že přijali do svých služeb krétské písaře, kteří měli staletou tradici v užívání krétského slabičného písma, zvaného dnes lineární písmo A, k vedení záznamů v palácové administrativě. Zprvu se možná i na helladské pevnině používalo lineárního písma A k pořizování řeckých záznamů, po několika generacích došlo však patrně k reformě písma a jejím výsledkem bylo, že někdy ke konci 16. stol. př. n. l. je do administrativy helladských palácových center zavedeno lineární písmo B — mladší varianta krétského lineárního písma A, speciálně upravená pro účely řeckého jazyka.^{1a}

Velká katastrofa na Krétě, za níž došlo kolem roku 1470 př. n. l. k definitivnímu zničení většiny krétských sídlišť doby bronzové, souvisela snad přímo — nebo aspoň nepřímo — s obrovskou erupcí vulkánu na ostrově Théře. Na Krétě, zničené otřesy půdy, mohutnou tlakovou vlnou, obrovským přívalem vody z moře a navíc tunami napadaného sopečného popela, brzy nato bez odporu přistáli helladští Řekové-Achajové a pod jejich vládou se na dvě či tři generace probudil k novému životu i palác v Knóssu a přechodně si získal pod svou moc aspoň některé z krétských krajin. A s těmito Řeky se dostalo na Krétu i lineární písmo B, vzniklé nedávno předtím na helladské půdě ze starších krétských zdrojů. Ovšem tento obnovený Knóssos neměl už dlouhé trvání a buď někdy v 1. pol. 14. stol. (nebo — podle jiných — v 2. pol. 14. století) propadá definitivní zkáze, o jejímž rázu nevíme nic určitého. Paláce helladských Achajů podléhají pak konečné katastrofě kolem r. 1200 př. n. l. a jak v jejich troskách, tak v troskách achajského Knóssu ležely od těchto dob písemné doklady nejstaršího řeckého písma po více než 3 000 let zasypány spoustami trosek, nežli začaly v roce 1952 — rozluštěny M. Ventrisem a J. Chadwickem — vydávat přímé svědectví o řeckém charakteru mykénské civilizace.

Toto rozluštění mělo však eminentní význam i pro další rozvoj bádání o řecké jazykové historii. Ještě před několika desítkami let shrnoval totiž fakta z řecké historické mluvnice soubor dosti nepřehledných a jen formálně utříděných položek, z nichž jen některé bylo možno začlenit do navzájem odlišných chronologických vrstev. Nejvzorovějším dokladem takového *relativně* chronologického přístupu byl závěr plynoucí z existence attického *πᾶσα*, feminina od *πᾶς*, vedle attického *ἐφηνα*, aoristu od *φαίνω*. Výraz *ἐφηνα* musel vzniknout ze staršího *ephansa* ještě předtím, než se v attičtině dlouhé *ā* změnilo v otevřené *ē*, zatímco *πᾶσα* vzniklo z *pantja* až po provedení této změny.

^{1a} Vzhledem k silným tendencím snižovat datum nejstaršího doložení lineárního písma B v Knóssu až do 2. poloviny 14. stol. př. n. l. (ne-li ještě níže) získává dnes stále větší podporu varianta, která počítá se vznikem lineárního písma B teprve kolem začátku 14. stol. př. n. l. (ne-li ještě později), a to přímo v Knóssu. Na řeckou pevninu by se podle této hypotézy písmo rozšířilo teprve ve 14./13. století. Srov. *J. Raison*, *Chronologie des premières attestations du grec en Grèce, Étrennes de septantaine...* M. Lejeune, Paris 1978, 213. *A. Heubeck*, *L'origine della lineare B*, *Studi micenei ed egeo-anatolici* 23, 1982, 195—217; *A. Bartoněk*, *Zur Datierung der Linear-B-Texte aus dem Palastarchiv in Knossos*, *Listy filologické* 106, 1983, 138—141.

Tato úvaha vedla k správnému rozlišení tzv. prvního náhradního dloužení typu *ephansa* > *ephāna*, *stalnā* > *stālā*, *esmi* > *ēmi* od tzv. druhého náhradního dloužení typu *pantja* > *pāsa*, *pherontsi* > *pherōsi* > *pherūsi*. Dnes máme takovýchto prověřených chronologických závěrů, týkajících se řecké jazykové prehistorie, určitě již několik desítek, ale ani ze všech těchto sebebystřejších úvah by nebylo mohlo vzejít nic víc nežli řada izolovaných řetězců chronologicky nezakotvených jazykových jevů, kdyby do toho všeho nebylo zasáhlo rozluštění lineárního písma B. Řecká předalfabetická jazyková prehistorie, ponořující se ještě nedávno v nejistotu již někdy v druhé polovině 8. stol. př. n. l., nabyla rozluštěním mykénštiny daleko jasnější kontury a rozdělila se najednou ve dvě části — jednak na temná století mezi pádem mykénských center (tj. kolem roku 1200) a prvními doklady alfabetické řečtiny (cca 725) a jednak na vlastní ranou předmykénskou prehistorii, předcházející před dobou nejstarších LB-dokumentů z Knóssu, tj. — podle běžného názoru — před rokem 1400. Tím je možno rozčlenit předalfabetické jazykové procesy 1) na jevy v kykénštině již doložené, 2) na jevy v mykénštině právě probíhající a 3) na jevy tu ještě neproběhlé. Jako ilustrativní příklad těchto tří skupin lze uvést chronologicky rozdílné osudy počátečního *s-*, *j-* a *w-*: kdežto počáteční *s-* je již v mykénštině bez výjimky eliminováno, *j-* se tu vyskytuje pouze příležitostně a *w-* je zde ještě pravidelně doloženo. Přitom je ovšem třeba mít na paměti, že samotné doložení určitého jevu v mykénštině nemusí ještě vždy znamenat jeho uskutečnění v celém současném řeckém světě. Tak např. mykénský slovesný tvar *e-ko-si ekhonsi* „mají“ prozrazuje pro mykénštinu provedení asibilace *ti* > *si*, ale jak víme z řečtiny doby klasické, tato změna se do té doby uskutečnila pouze na části řeckého území, totiž především v oblasti arkadokyperské a iónskoattické (a pod vlivem maloasijské iónštiny i na blízkém aiolském Lesbu). Z tohoto i některých dalších případů vyplývá, že mykénština může sloužit jako chronologické kritérium především pro vývojovou linii vedoucí k arkadokyperským a iónskoattickým dialektům doby klasické. A obecně lze z toho všeho uzavřít, že každá důkladnější práce o řecké jazykové prehistorii musí přihlížet nejen k jazykovému vývoji na časové ose, nýbrž i k prostoru, v němž se řecký jazykový svět rozvíjel.

Uvedený rozdíl mezi sufixem *-ti* a *-si* je zároveň nejbezpečnějším dokladem rané vnitrořecké nářeční diferenciacie. Výrazy typu *ekhonsi* jsou produktem raného řeckého asibiláčního procesu, který zahrnoval ranou asibilaci jak sufixového *tī/tu* > *tsi/tsu* > *si/su*, tak i homomorfémického *tj/thj* > *ts* > *s* (např. *totjos* > *totsos* > *tosos*), a poněvadž obojí je již doloženo v mykénštině (*e-ko-si ekhonsi*; *to-so tosos*), musel se tento komplex změn uskutečnit v jižní části řeckého jazykového území již někdy před rokem 1400 př. n. l. Veškeré ostatní náznaky raně řeckých nářečních diferencí jsou podstatně méně průkazné. Celkem obecně se však uznává, že kolem r. 1200 př. n. l. zahrnovala zmíněná jižní řečtina (nověji se dává přednost termínu východní řečtina) jednak subdialekty peloponnéských a ostrovních Achajů (tj. v podstatě tzv. prótoarkadokyperštinu), jednak prótoiónský subdialekt jakožto východní východisko iónskoattičtiny. A v téže souvislosti se vyslovuje domněnka, že snad již tehdy existoval uvnitř jižní (východní) řečtiny důležitý rozdíl mezi původním sufixem 3. os. sing./pl. med. *-(n)toi*, doloženým v achajské nářeční oblasti (srov. myk. *e-u-ke-to eukhetoi*, ark. *ἔσστοι*, kyp. *κεῖτσι*) a mezi inovačním *-(n)taī*, které se prosadilo ve všech ostatních řeckých nářečních oblastech, tedy i v pró-

toiónštině. Pokud jde o samotnou mykénštinu, tj. jazyk mykénských textů psaných lineárním písmem B, lze ji zřejmě pokládat za jakousi mykénskou koiné, tj. obecně mykénský dialekt, zakládající se nejspíše na argolském nářečí z achajského Peloponnésu. V pozdějším řeckém světě neměla mykénština přímé pokračování a její nejbližší příbuzní — arkadština a kyperština — jsou vzhledem k ní pouze v nepřímém příbuzenském vztahu.

Ještě podstatně obtížnější je dopátrat se relevantních rozdílů uvnitř severní (západní) řečtiny, a zejména pak řešit otázku doby vzniku aiolské nářeční skupiny. Bezpečnou oporu ve prospěch raného odlišení aiolštiny od dórštiny neposkytuje však ani markantní rozdíl mezi pozdějším dórským *-mes* a aiolským *-men* v 1. os. pl. akt. Spolehlivé doklady raného aiolského *-men* pocházejí totiž pouze z ostrova Lesbu (a ten mohl být v tomto směru ovlivněn z Iónie, jako v případě sufixu *-si*), kdežto v Boiótii a Thessalii nacházíme tvary *-men* až na nápisech z 3. stol. př. n. l., které byly již pod vlivem helénistické koiné. V poslední době se proto stále větší počet badatelů kloní k závěru, že aiolština se svým neasibilovaným *-ti* byla nářeční jednotkou, která se začala vydělovat na území Thessalie i lúna západní řečtiny až ke konci mykénské epochy, přičemž současně do sebe vstřebávala i některé achajské inovace.

Za těchto okolností se nám tedy již v průběhu mykénského období (viz graf na str. 216) rýsují celkem zřetelně určité náznaky existence jak nářeční skupiny achajské (tj. prótoarkadokyperské), tak i prótoiónské, kdežto formování samostatné prótoaiolštiny se jeví jako záležitost teprve pozdně mykénská.

Do této postupně se prosazující nové koncepce řeckých nářečních vztahů v 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. přinesl nejnověji zcela nové podněty J. Chadwick,² když pojal mykénštinu jako řečtinu vyšších společenských vrstev mykénských center, ovlivněnou krétskomínojským superstrátem. Nižší vrstvy místního obyvatelstva hovořily přitom podle Chadwicka i nadále archaickou řečtinou, blízkou prótořečtině z doby společného celořeckého příchodu. Pád center mykénské civilizace kolem roku 1200 př. n. l. znamenal pak silný ústup mykénštiny jako interdialektu vyšších společenských vrstev a naopak posílení archické řečtiny nižších vrstev, jež byla prakticky totožná s archaickou západní řečtinou, čili v podstatě s prótodórštinou. Za těchto okolností poskytuje Chadwickova hypotéza možnost obejít se bez uznávání masové dórské migrace z balkánského severozápadu, o její existenci, či aspoň historické závažnosti, dnes archeologové dosti často pochybují.

Na druhé straně však Chadwickova hypotéza staví před lingvisty některé nové, těžko řešitelné otázky. Především tu, proč se v nejrozvinutějších oblastech mykénské kultury, jako v Argolidě, Lakónii a Messénii, kde nepochybně musela být mykénská koiné ve značném užívání, mluvilo v 1. tisíciletí př. n. l. dórsky, zatímco se v politicky i hospodářsky méně významných, a spíše jen okrajových oblastech, zasažených sice mykénskou kulturou, ale bez větších palácových center, jako zvláště v Arkadii, prosadily naopak po pádu mykénské civilizace nářeční rysy těsně spjaté s mykénskou koiné.

Chadwickova hypotéza tedy nepřinesla zatím nějaké obecně přijímané řešení,

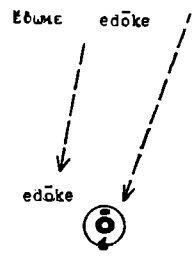
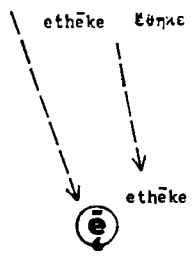
² J. Chadwick, *Who were the Dorians, La parola del passato*, Fasc. 156 (1976), 103–117; *tjž.*, *Beitrag der Sprachwissenschaft zur Rekonstruktion der griechischen Frühgeschichte*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österr. Akad. der Wissenschaften*, 113. Jahrg. (1976), So. 6, str. 183–204; A. Bartoněk, *Převrat v starořecké dialektologii?*, *SBFFBU E 24* (1979), 17–34.

Přeměna 5-fonémového dlouhovokalického systému na 7-fonémový se udála cca 1000 př. n. l.

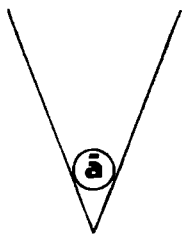
- 1) v IÓNSKO-ATTICKÉ oblasti
- 2) v SARÓNSKÉ OBLASTI
- 3) v SEVEROZÁPADNÍCH dialektech cca 700 př. n. l. po provedení 1., 2., příp. i 3. náhradního dloužení
- 4) v ZÁPADNÍ ARGOLĚTINĚ
- 5) v OSTROVNÍ DÓRŠTINĚ (mimo Krétu)

	[Imperativ]	philee > philē > φίλει	ἵππου < hippō < hippoo		Stahování e + e o + o 3. náhradní dloužení (ND) 2. náhradní dloužení 1. náhradní dloužení	
	(att. ξένορ)	(ión.)	(ión.)			(att. ὄρορ)
	ksenwos > ksēnos > ξεῖνορ	οἶρορ < ōros < orwos				
	-en(t)s > -ēs > -εις	ἵππουρ < hippōs < hippons				
	ophelno > ophēlō > οφείλω	βουλή/ἄ < bōlā < bolsā				

POZN.: V 5-fonémových dialektech byl jen jeden ē/ō-ový pár na středním stupni artikulace: absence 1. ND v Thessalii a na Lesbu (έμμι); absence 2. ND v Thessalii, Arkadii, západní Argolidě a na Krétě (φείπορα, τό(ν)ο) a na Lesbu (φείπορα, τό(ν)ο), resp. jeho omezený výskyt v ostrovní dórské Egeidě a Élidě

poukázala však na nutnost počítat s dórským živlem v mykénskohelladském světě již před rokem 1200 př. n. l. ve větší míře, nežli se to doposud dalo. Západní řečtina, která rozhodně nebyla kolem r. 1200 od mykénské řečtiny nějak

zvlášť odlišná, musela být i ve stoletích před tímto datem v dosti těsném kontaktu s ostatním řeckým jazykovým světem a to zřejmě znamená, že Dórové žili někde při severozápadním okraji mykénské civilizační oblasti. Přitom je velmi pravděpodobné, že aspoň část z nich pronikala na Peloponnés již za doby existence mykénských paláců, a snad se tu usazovala zejména v méně zalidněných oblastech.

Katastrofa mykénského světa na přelomu 13. a 12. stol. př. n. l., rozpad jednotící síly mykénské civilizace a následující velké přesuny obyvatelstva, ať už migrace Dóřů z helladského severozápadu, či emigrace mykénského — hlavně iónského a aiolského — obyvatelstva do Malé Asie, to všechno přivedilo rychlý rozklad iazykových vazeb v mykénském světě. Právě nyní se začínají rýsovat hlavní diference, určující, jak bude vypadat řecký nářeční svět v 1. tisíciletí př. n. l. Přitom důležitým kritériem pro jejich chronologické zařazení se stávají především zmíněné postmykénské migrační přesuny do Malé Asie. Některé z postmykénských inovačních zasahují přitom řecký svět v celku (např. disimilace aspirát), jiné se uskutečňují v různých dialektech v nestejně době (např. likvidace fonému *w*, která v celořeckém měřítku zabírá celé 1. tisíciletí), a další se pak uskutečňují i v geneticky těsně spřízněných krajinách s různými výsledky.

Mezi diferencemi v oblasti konsonantismu mají z nářečního hlediska velký klasifikační význam zejména rozdílné výsledky likvidace *ie*. labiovelár (iónské a dórské dialekty spolu s arkadštinou mají před následujícím *e*, a zčásti i před *i*, jiné střidnice nežli aiolská nářečí a kyperština), a podobně jsou nářečně rozdílné výsledky některých palatalizačních procesů (zejména u střidnic za někdejší *t[h]j* a *dj*). Tyto závažné konsonantické změny, které vedly ve svých důsledcích k značnému snížení počtu řeckých souhláskových fonémů (vedle labiovelár *k^w*, *g^w* a *k^wh* mizí postupně i frikativy *j*, *h*, *w*), jsou v raných stoletích 1. tisíciletí př. n. l. doprovázeny i výraznou transformací v subsystému dlouhých vokálů. V souvislosti s likvidací některých souhláskových skupin dochází někdy kolem r. 1000 př. n. l. k zmíněnému již 1. náhradnímu dloužení typu *esmi* > *ēmi* „jsem“, *ephansa* > *ēphāva*, att. *ἐφηνα* „projevil jsem“, *bolsā* > *bōlā* (att. *βουλή*) „rada“. Aby však se zvýšeným zatížením některých dlouhých vokálů nedošlo k nevyváženému přetížení systému, vzniká brzy v celé řadě dialektů nová, zavřeněji artikulovaná dvojice dlouhých *ē*-ových a *ō*-ových fonémů, jež s sebou přináší přeměnu dosavadního systému o 5 dlouhých vokálech na sedmifonémový a s jejíž pomocí je napříště možno ve výslovnosti dobře rozlišit zavřené *ē/ō* sekundární — např. v *ēmi*, *bōlā* — od otevřenějšího *ē/ō* primárního — např. v *ethēke*, *edōke*. Tato inovace se přitom uskutečnila v rámci rozsáhlé systémové isoglosy na souvislém územním pruhu, sahajícím od dórského severozápadu přes Korintskou šíji až po iónskoattické dialekty na březích Egejského moře a uplatňovala se jako hybný moment i v dalším vývoji řeckého vokalismusu během celého 1. tisíciletí. Tak se na dalším rozvoji této systémové inovace časem podílejí i mladší typy náhradního dloužení typu *hippons* > *hippōs* a *ksenwos* > *ksēnos*, stejně jako rozsáhlý komplex vokalických kontrakcí i stále více sílící tendence k monoftongizaci diftongů.³

³ A. Bartoněk, *Development of the Long-Vowel System in Ancient Greek Dialects*, Prague 1966, zvl. str. 62nn., *týž*, *Classification of the West Greek Dialects about 350 B. C.*, Prague-Amsterdam 1971, zvl. str. 96nn. — Viz i schema na str. 209 této stati.

To všechno pak s celou řadou jiných, často pouze monodialektních změn vytváří koncem 1. poloviny 1. tisíciletí onen obraz řeckého nářečního světa, který pokládáme ve světle množících se nápisných dokladů i prvních děl klasické řecké literatury za počátek opravdu spolehlivé historie řeckého jazyka.

K tomuto datu lze řecká nářečí rozčlenit do čtyř hlavních skupin a každou z nich pak rozdělit do většího či menšího počtu místních dialektů:

1. Nejvýrazněji byly v 1. tisíciletí př. n. l. od sebe odděleny achajské dialekty.

a) Zejména kyperština stála prakticky mimo jakékoli možnosti kontaktu s jinými řeckými dialekty. V tomto ohledu se kyperština jeví jako dialekt s některými výraznými archaismy (např. dlouho zachované *w*), ale i s četnými specifickými inovacemi, v řeckém světě namnoze ojedinělými (gen. sg. *o*-kmenů na *-ōn*). Při vzniku některých z nich mohly mít určitý význam i mimořecké vlivy východostředomořského jazykového okolí.

b) V podstatě platí totéž i o pamfylštině. Ta bývá pokládána ve shodě s historickým vývojem situace v Egeidě a ve východním Středomoří kolem r. 1200 př. n. l. za dialekt achajského typu, ale nápisné doložení pamfylštiny ukazují i neachajskou nářeční příměs, jež bývá zpravidla pokládána za dórskou. Tak se vykládá i pamfylská neasibilovaná osobní přípona 3. os. sg./pl. akt. *-ti*, přičítaná obvykle sekundární dórské vlně, směřující sem z egejských dórských oblastí. Mohlo však prostě jít i o pouhé zachování původního neasibilovaného stavu v nějakém okrajovém pozdně mykénském dialektu, který neprodělal asibilaci *-ti* > *-si*, stejně jako ji neprodělala většina aiolských dialektů. Aiolská kolonizace v Pamfýlii je konec konců přímo potvrzena zprávami o aiolském původu pamfylské osady Sidé (byla založena kolonisty z maloasijské Kýmy), třebaže přesněji neznáme chronologické zařazení této kolonizační akce — zatímco nedaleký Aspendos byl založen dórskými kolonisty z Argu, podobně jako nedaleká Fasélis v Lykii dórskými kolonisty buď z Argu nebo z Rhodu. Možnosti důkladnějšího rozboru této otázky komplikuje ovšem fakt, že pamfylštinu máme v dostatečnější míře doloženu až od 4. stol. př. n. l. Tato klasická pamfylština prodělala již celou řadu specifických inovací, jejichž uskutečnění v lecčems předznamenává některé pozdější obecně řecké hláskoslovné tendence, jako ranou monoftongizaci diftongů *ei/ou* a spirantizaci exploziv; svou úlohu tu mohly hrát i vlivy maloasijského okolí (srov. např. odsouvání počáteční samohlásky *a*-).

c) Jediná arkadština se z achajských dialektů rozvíjela i nadále v řeckém nářečním prostředí, i ona byla však dosti izolována v hornatém středu Peloponnésu. A tak v ní pozorujeme na jedné straně některé typické archaismy (např. absenci druhého náhradního dloužení ve výrazech typu *pansa*, *tons*, stejně jako dlouho uchovávané *w*), ale na druhé straně i nejrůznější inovace, ať specificky arkadské, či takové, které mají charakter širších arkadsko-dórských isogloss [*l* + *l(h)* > *nl(h)*]. Náznaky jisté vnitronářeční diference se v Arkadii objevují u koncovky infinitivu tematických sloves; proti častějšímu *-ην*, jež je pokračováním mykénského *-e(h)en* (srov. např. *e-ke-ekhe(h)en* < *-e(s)en*), nacházíme v Tegei koncovku *-εν*, známou z celé řady dórských nářečí, např. z Lakonie.

2. V Attice a přilehlých ostrovních oblastech došlo po pádu mykénské civilizace k definitivnímu zformování iónštiny jakožto východiska tzv. iónsko-

attických dialektů. Jejich vzájemná diferenciacie byla pak důsledkem jednak specifických iónských inovací (jako byla změna dlouhého $\bar{a}$ v $\bar{\epsilon}$), jednak celé řady společných iónsko-dórských isogloss. Mezi ně patřily v oblasti konsonantismu zmíněné již iónsko-dórské shody ve střídnících za ie. labioveláry a ve vokalizmu pak uskutečnění oné systémové isoglosy, která v souvislosti s provedením prvního náhradního prodloužení typu *esmi* > *ēmi*, *bolsā* > *bōlā* umožnila vznik nové, zavřené $\bar{\epsilon}$ - $\bar{\omega}$ -ové dvojice v celé iónskoattické oblasti a na části dórského území. Kolem r. 1000 př. n. l. se potom začíná rozsáhlá migrace Iónů z evropské pevniny (a spolu s nimi i skupinek Achajů z Peloponésu) přes Kyklady na střední část maloasijského pobřeží do pozdější Iónie. Všichni tito Iónové zůstávají přitom v poměrně těsném vzájemném kontaktu a to dovoluje na jejich území i nadále společné provádění specifických iónských isoglos, třebaže ne vždy ve zcela stejné době a se zcela stejnými výsledky. Zároveň však rozšíření iónského dialektu do poměrně širokého prostoru umožňuje i vznik isoglos zasahujících pouze část iónského území, a to často s přesahem do sousedních neiónských krajín.

Výsledkem tohoto vývoje bylo poměrně brzy rozčlenění iónštiny do tří dílčích nářečních oblastí — a) attické, b) eubojské a c) východoiónské, prokazatelně rozlišitelných již na pozadí nejstarších řeckých nápisných textů z 8./7. stol. př. n. l. Attičtina se už tehdy odlišuje od ostatních iónských oblastí např. svou absencí změny $\bar{a}$ > $\bar{\epsilon}$ po *e*, *i*, *r*, shoduje se však s eubojštinou (ale liší se od ostrovní a maloasijské iónštiny) změnou afrikáty *ts* v *tt*, k níž v této oblasti došlo v rámci společné isoglosy atticko-eubojsko-boiótské. A maloasijská i ostrovní iónština má již tehdy doloženou spílisi (společně s lesbičtinou), ztrátu fonému *w* (s lesbičtinou a východoegejskou dórštinou), stejně jako uskutečnění třetího náhradního prodloužení typu *ksenwos* > *ksēnos* společně s východoegejskou dórštinou i některými dalšími dialekty. Tyto rané vnitroiónské difference jsou v příštích stoletích ještě více zvýrazněny některými dalšími změnami, jako např. posunem *u* > *ū*, jehož průběh zůstal omezen na Attiku, Kyklady a Iónii, aniž stačil proniknout na Euboii.

Základním rysem naší nové klasifikace iónskoattických dialektů je jejich tripartitní členění na attičtinu, eubojštinu a východní iónštinu (na rozdíl od staršího členění na attičtinu a na iónštinu, jež se potom dále dělila na iónštinu maloasijskou, kykladskou a eubojskou).⁴ Attičtinu lze v rámci našeho členění charakterizovat jako iónský dialekt poměrně progresivní, eubojštinu jako nářečí spíše konzervativní (s poněkud progresivnějším subdialektem v eubojské Eretrii, příp. v protilehlém pevninském Orópu) a východní iónštinu jako vůbec nejprogresivnější iónskou nářeční složku, jevící navíc určité náznaky další vnitřní diferenciacie. Tak zejména na ostrovech Keu, Naxu a Amorgu lze pozorovat kolem poloviny 1. tisíciletí př. n. l. jisté konzervativní vývojové rysy, opožďující se za maloasijským vývojem. Naproti tomu Hérodotova zmínka o čtyřech dialektech maloasijské iónštiny nenachází v nápisných textech plné potvrzení; ovšem určité aiolismy zjištěné ve Smyrně, na Chiu a v Erythrai jsou v plné shodě se zprávami o původním aiolském rázu pomezních oblastí na severu maloasijské Iónie (srov. Hér. 1, 142).

3. Z prótoaiolštiny, která se konstituovala v Thessalii na samém konci

⁴ A. Bartoněk, *Attic-Ionic Dialects Reclassified*, SPFFBU E 15 (1970), 149–157; srov. i R. Schmitt, *Einführung* 122.

mykénského období, se zřejmě vydělily jednotlivé aiolské dialekty následujícím způsobem: Ke konci 12. stol. př. n. l. se část tehdejších obyvatel Thessalie odstěhovala do Boiótie, kde se jejich jazyk brzy dostal do těsného kontaktu jednak s archaickou, západní řečtinou středního a severozápadního Řecka, jednak s progresivnějšími iónskými dialekty v Attice a na Euboji. Zhruba o století později se pak další část thessalského obyvatelstva vydala za novými sídly přes moře na východ a usadila se na ostrově Lesbu a přilehlém maloasijském pobřeží. Toto obyvatelstvo ztratilo brzy kontakt se svou mateřskou oblastí a jejich dialekt se časem naopak dostal pod vliv jazyka maloasijských Iónů, kteří se rovněž někdy na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. stěhovali přes moře do Malé Asie. Do západní Thessalie mezitím pronikly z řeckého severozápadu západořecké kmeny, pod jejichž vlivem se tamní raně aiolské nářečí v podstatě stalo dialektem smíšeným z prvků aiolských a západořeckých. Naproti východní Thessalie zůstala těchto vlivů v podstatě ušetřena.

Během 1. tisíciletí př. n. l. se uvedené tři hlavní aiolské oblasti vyvíjely jen s minimem vzájemných styků:

a) Thessalský dialekt byl i nadále ve své západní části vystaven silnému působení dialektů z řeckého severozápadu. Tím se thessalština stále více rozčleňovala v celou řadu místních subdialektů, jejichž komplex bývá členěn ve dvě hlavní subdialektní skupiny, východní thessalštinu s jádrem v Pelasgiótídě a západní thessalštinu s jádrem v Thessaliótídě. S tím zároveň souviselo, že subdialekty ze západní Thessalie měly pod vlivem společných isogloss se západní řečtinou méně archaický ráz než východothessalské subdialekty, které si naopak zachovaly až do 2. poloviny 1. tisíciletí př. n. l. vysoce konzervativní charakter. Přitom však všechny thessalské subdialekty, ať z thessalského východu či západu, důsledně vykazovaly některé společně uchovávané archaismy (např. absenci jakéhokoli náhradního dloužení či zachování patronymik) anebo naopak některé společně uskutečněné inovace (např. úzení primárního $\bar{e}/\bar{o}$ do zavřené polohy $\bar{e}/\bar{o}$ či geminaci likvid a nazál v určitých hláskových skupinách, např. *esmi* > *emmi*).

b) Rovněž lesbičtina byl dialekt vyvíjející se v 1. tis. př. n. l. v izolaci od ostatního aiolského světa. Prodělala celou řadu svých vlastních specifických innovací (srov. např. lesb. *παῖσα* proti att. *πᾶσα*; viz ovšem i obdobné, nezávisle vzniklé tvary v Élidě, na Théře a v Kýréně), v jednotlivostech se však neubránila vlivům přicházejícím z maloasijské iónštiny (srov. zvl. sekundární lesbičtina asibilaci *-ti-* > *-si-*). Naše vědomosti se zatím omezují v podstatě na lesbičtinu; o aiolštině z maloasijského pobřeží jsme prakticky bez informací.

c) Z aiolských dialektů byla cizím vlivům nejvíce vystavena boiótštinina. Ta zůstávala v 1. polovině 1. tisíciletí př. n. l. i nadále v kontaktu na jedné straně se západořeckými dialekty a na straně druhé s attičtinou a eubojštinou a toto sousedství ji také poznamenalo celou řadou společných boiótsko-dórských nebo boiótsko-attickoeubojských isogloss (např. *ts* > *tí*). Za těchto okolností se jeví boiótštinina kolem poloviny 1. tisíciletí př. n. l. jako nářečí poměrně smíšeného charakteru s poměrně značně oslabenými prótoaiolskými rysy. Od konce 6. stol. př. n. l. charakterizovaly pak boiótštinu některé specifické vokalické inovace, které učinily z tohoto dialektu jedno z nejprogresivnějších řeckých nářečí vůbec (monoftongizace diftongů *ei/ou*, *ai*, *oi*; silná tendence k úzení sekundárního $\bar{e}$ v $\bar{i}$) a jež v mnohém předznamenávaly pozdější vokalický vývoj v helénistické řečtině.

Jednotlivé aiolské dialekty působí tedy zvláště ve srovnání s dialekty iónskými dojem velmi vyhraněných nářečních jednotek bez vzájemných mezi-aiolských vazeb, ale přitom s větším či menším množstvím kontaktů s různými jinými nářečními oblastmi. Thessalština, zvláště její subdialekty z Pelasgiótidy, se ve světle svých nápisných dokladů jeví jako velmi konzervativní řecký dialekt, lesbičtina jakožto dialekt mírně progresivní a boiôtština jako nářečí, které se v 2. polovině 1. tisíciletí př. n. l. dostává dokonce do čela řeckého vokalického vývoje.

4. Období po pádu mykénské civilizace je dobou mimořádné expanze především západních Řeků. Ať už byli Dórové zčásti přítomni v mykénském světě již před jeho pádem či nikoli, koncem 2. tisíciletí př. n. l. rozhodně nabývají převahu v mnoha krajinách středního Řecka, převrstvují starší achajské obyvatelstvo na celém Peloponnésu s výjimkou Arkadie a rychle se přesunují ve velkém oblouku přes jihoegejské ostrovy, zvl. Krétu, Mėlos, Thėru, Rhodos a Kós, až na jihozápadní maloasijské pobřeží.

Kolem r. 1000 přineslo potom první náhradní dloužení typu *esmi* > *ēmi*, *bolsā* > *bolā* do západořeckého nářečního světa onu mimořádně důležitou systémovou isoglossu, charakterizovanou vznikem druhé *ē*-ové a *ō*-ové dvojice, čímž se západní řečtina rozčlenila na inovační sedmivokálovou severní dórštinu a konzervativní pětivokálovou jižní dórštinu (viz str. 209).

Na první pohled se může zdát divné, proč se sedmivokálová systémová isoglosa vytvořila v tak dlouhém územním pruhu, táhnoucím se z Aitólie až po Athény (a později až na maloasijské pobřeží), a to ještě přitom v hornatých krajinách, kde bylo ve starověku velmi málo komunikací. Ale stačí rozhlédnout se ze svahu Parnassu u Delf nebo z kteréhokoli pohoří při Korintském zálivu, aby se ukázala oprávněnost této hypotézy v plné šíři. Primárním komunikačním pojítkem bylo všude tu nepochybně moře, a to jak na západ od Korintské šíje, tak i na východ od ní v Sarónském zálivu — a podél tamějších mořských břehů se kolem roku 1000 př. n. l., kdy vnitrozemí ještě bylo minimálně osídleno, ona systémová novinka velmi rychle rozšířila. Severní dórština setrvala přitom díky těmto příznivým komunikačním podmínkám i nadále ve vzájemných těsných stycích, a třebaže se časem rozčlenila v dórštinu sarónskou při Sarónském zálivu a v dórštinu severozápadní, míra tohoto rozlišení zůstala natrvalo značně nízká.

Zvláště těsné vzájemné styky měli zřejmě Dórové sídlící při Sarónském zálivu, a proto bylo možno zavést pojem „sarónské dórštiny“, což je komplex dórských dialektů, jimiž se hovořilo bez nějakých větších jazykových rozdílů v Megaridě, Korinthii a ve východní Argolidě. Ještě lépe než na mapě vysvitne opět oprávněnost tohoto jednotčího pohledu při návštěvě Sarónského zálivu, odkud je dobře patrná hradba hor čnicích mezi Epidaurum ve východní Argolidě a Argem v Argolidě západní a příčleňujících východní Argolidu k sarónské oblasti.⁵

Naproti tomu všechny ostatní dórské dialekty mají pouze ten společný rys, že onu shora zmíněnou systémovou inovaci neprodělaly. Oddělily se od ostatního západořeckého světa dříve, než k této inovaci došlo, a jejich další osudy

⁵ A. Bartoněk, *Das Ostargolische in der räumlichen Gliederung Griechenlands* Donum Indogermanicum, Festgabe für A. Scherer, Heidelberg 1971, str. 118–122, srov. i R. Schmitt, Einführung 35.

jsou osudy dialektů více či méně od sebe izolovaných. V největší izolaci byl zřejmě dórský dialekt na střední Krétě, který prodělal celou řadu zcela specifických změn, z nichž leckteré byly snad ovlivněny starým achajským substrátem. Nejkonzervativnější byla po dlouhou dobu lakónština ve Spartě a okolí, ale jen do té doby, nežli ji v 5. století př. n. l. zachvátil svérázný progresivní vývoj, v němž jsou jakoby předznamenány některé pozdější obecně helénistické hláskoslovné tendence, a odlišil ji od konzervativnější starolakónštiny z jihoitalských spartských osad Tarentu a Hérakleje (a snad i od mesénštiny). Naopak v dosti těsném kontaktu se svým dórským okolím zůstávala vždy západní argolština z Argu, stejně jako dórstina z východoegejských ostrovů. Oba naposled jmenované dialekty se dokonce po čase — v souvislosti s vlnou vokalických kontrakcí — daly ovlivnit sousedními sedmivokálovými dialekty do té míry, že sedmivokálový systém někdy v 8. stol. př. n. l. samy převzaly, a značně tím rozšířily jeho akční radius.

Ve světle těchto úvah lze tedy navrhnout pro klasickou dobu staré řečtiny toto vnitřní členění dórských dialektů:

I. Severodórské dialekty, zasažené velmi brzy a v plné míře sedmivokálovou transformací:

A. Sarónská dórstina, představující relativně konzervativní dórskou nářeční podskupinu o sedmi dlouhovokalických fonémech. Vytvořila se v krajinách při březích Sarónského zálivu (v Megaridě, Korinthii, východní Argolidě), jenž byl v celé této oblasti významným pojítkem hospodářských, politických i jazykových styků. Poměrně malý počet specifických, čistě sarónských inovací přitom způsobil, že zejména megarštinu a korintštinu je možno ještě v 4. stol. př. n. l. pokládat za pouhé podnářeční varianty jednoho a téhož sarónského dialektu. Samostatnější postavení zaujímá v této dílčí dórské skupině východní argolština: vykazuje jednak některé zvláštní archaické rysy, jednak byla v jednotlivostech ovlivněna jihodórským dialektem ze západní Argolidy.

B. Severozápadní dialekty prodělaly naproti tomu celou řadu inovací, zčásti specificky severozápadních (např. *er* > *ar* nebo dat. pl. *-ois* u konsonantických kmenů), zčásti společných s aiolskými dialekty, ať šlo o rysy primárně aiolské (dat. pl. na *-essi* u konsonantických kmenů) či severozápadní (part. pas. na *-ελευος*). Vzhledem k malému počtu nápisných dokladů ze severozápadních oblastí lze tu vyčlenit jako výraznější nářeční jednotky pro dobu klasickou pouze tři dialekty: aitólštinu, západní lokerštinu a fóčtinu (ta tvoří spolu s východní lokerštinou dvě podnářeční varianty téhož dialektu).

II. Jihodórské dialekty, zasažené sedmivokálovou transformací buď jen částečně nebo opožděně, anebo jí vůbec nezasažené:

A. Elejština byla zasažena zmíněnou transformací jen z poloviny (měla dvojí *ē*, ale pouze jediné *ō*); oddělila se zřejmě od pródórštiny jako první samostatný dórský dialekt již někdy koncem 2. tis. př. n. l., poté co se tu původní *ē* posunulo do mimořádně otevřené polohy *æ* (*mē* > *mæ*, psáno *μά*), a teprve nato se zde uskutečnilo první náhradní dloužení. V klasické době šlo o dialekt s celou řadou inovací, zčásti typicky elejských, zčásti vzniklých v kontaktu se severozápadními dialekty.

B. Dialekty uvedenou transformací nezasažené:

a) Krétština, nápisně reprezentovaná jednak střední krétštinou s mnoha specifickými inovacemi, z nichž aspoň některé byly podmíněny achajskými substrátovými jevy, jednak východní krétštinou, která měla ráz přechodového dialektu, ovlivněného kontaktem s dórskými dialekty z východoegejských ostrovů.

b) Lakonsko-messénská skupina, doložená v klasické době ve třech podobách: α) starolakónské (kolonizační dialekty z Tarentu a Hérakleje v jižní Itálii), β) novolakónské (inovační nářečí z vlastní Lakónie, doložené zejména na mladších nápisích) a γ) messénské (zde je obtížné rozeznat — pro poměrně pozdní doložení — původní messénské nářeční prvky od sekundárních interdialektních elementů).

c) Archaická a málo výrazná severopeloponnéská dórská achajština, jež se však brzy dostala pod vliv sedmivokálové dórštiny severozápadní a sarónské a byla jejich integrovanou interdialektní podobou — tzv. achajskou koiné — postupně vytlačena z užívání.

d) Kyrénština — jakožto archaický subdialekt thérštiny (viz C. $\beta\alpha$), který se oddělil od thérštiny dříve, než ta stačila plně prodělat přestavbu pětivokálového dlouhovokalického systému na sedmivokálový.

C. Dialekty zasažené sedmivokálovou transformací teprve v souvislosti s tzv. 3. náhradním dloužením (typ *ksewos* > *ksēnos*) a stejnovokalickou kontrakcí (typ *hippo* > *hippō*):

a) Západní argolština, dialekt používaný v Argu a okolí, vykazující pestrou směs archaických rysů i inovačních elementů a spojený určitými vazbami především s dórskými dialekty z východoegejských ostrovů, sekundárně však i s východní argolštinou.

b) Dórské dialekty z východoegejských ostrovů, mírně inovační, a zároveň charakterizované jistými vztahy jak k východnímu Peloponnesu a východní Krétě, tak i k západnímu maloasijskému pobřeží, a pro značný rozsah svého ostrovního prostoru se členící do tří podskupin, α) thérské (s Mélem), β) kójské a γ) rhodské, z nichž každá zahrnovala určitou širší ostrovní oblast.

Těmito úvahami jsme se již dostali na sám konec našich výkladů. Dialekty, které figurují na konci našeho grafu na str. 216, znázorňují nářeční situaci v 5. až 4. stol. př. n. l. — tedy v období klasického Řecka, kdy již máme všechny dialekty poměrně dobře doloženy nápisy a některé z nich i literárními památkami. Ale to už je zároveň náš pohled na realitu řeckého nářečního vývoje zplošťován silnými tendencemi k nářeční integraci, jež souvisejí s mimojazykovými vlivy vycházejícími z hlavních řeckých politických a kulturních center a poskytují již od 6. stol. př. n. l. živnou půdu pro vznik interdialektů. Ty se v řeckém jazykovém světě hlásily k životu dávno předtím, nežli se začala formovat helénistická koiné. Attičtina vykonávala vliv na mnohé řecké dialekty již od dob dělského spolku v 5. stol. př. n. l., lakónština současně napomáhala jazykové integraci na Peloponnesu, od 4. stol. se uplatňuje na řeckém severozápadě vliv aitólského spolku a na Peloponnesu vliv spolku achajského a na Sicílii plní podobnou funkci dórská koiné ze Syrákús. Pod těmito integrujícími tendencemi se udržovaly řecké dialekty namnoze ještě po dlouhá staletí a jeden z nich — lakónská tsakonština — údajně až dodnes. Budoucnost však patřila

jazykové integraci, a to zejména integraci podepřené silou makedonských zbraní, které vyzvedly během 3. a 2. stol. př. n. l. na bezkonkurenční místo v řeckém jazykovém světě attičtinu, pouze v některých okrajových rysech obroušenou dalšími vlivy, přicházejícími hlavně z maloasijské Iónie. Tím také v podstatě skončil někdy kolem začátku našeho letopočtu dvacet století trvajících bouřlivý rozvoj starořeckých dialektů a začaly se hlásit k životu síly, které jsou určujícími momenty řeckého jazykového vývoje až do dnešních dní.

THE CLASSIFICATION OF ANCIENT GREEK DIALECTS — A REARRANGEMENT

The author suggests a rearrangement of Ancient Greek Dialects, the resulting scheme being as follows:

1. Achaeae (Arcado-Cypriot): a) Cypriot, b) Pamphylian, c) Arcadian.
2. Attic-Ionic: a) Attic, b) Euboean, c) Ionic of Asia Minor and the Cyclades.
3. Aeolic: a) Thessalian (consisting of the West Thessalian and the East Thessalian subdialects), b) Lesbian, c) Boeotian.
4. Doric (West Greek in the narrow sense):
  - I. North Doric (having a fully developed seven-phoneme long vowel system): a) Saronic Doric (Megarian, Corinthian, East Argolic), b) North-West Doric (Aetolian, West Locrian, Phocian together with East Locrian).
  - II. South Doric (having other types of long vowel system)
    - A) Six-phoneme system: Elean.
    - B) Conservative five-phoneme system: a) Cretan, b) Laconian-Messenian,
    - c) early Doric dialect of Achaea, d) Cyrenaean.
    - C) Seven-phoneme system at a later date: a) West Argolic, b) East Aegean insular Doric.